HELENA CHOJNACKA,
ADAM SZYNKARCZUK

Rozdział IV

KSZTAŁTOWANIE SIĘ DOCHODOWOŚCI W GOSPODARCE CHŁOPSKIEJ

Dochody z produkcji rolniczej

Całkowite dochody realne [1] w skali całej gospodarki chłopskiej były w roku 1962 o 1,9% niższe niż w roku 1961; były również niższe od przewidywanych w planie gospodarczym (tab. 84).

Wziąwszy jednak pod uwagę wyjątkowo wysoki przyrost dochodów w 1961 r. (6,6% w stosunku do roku poprzedniego) [2], przyjęcie tego roku za podstawę odniesienia nie daje właściwej oceny miejsca roku 1962 na trendzie dochodów. Wyjątkowość roku 1961 wyrażała się w tym, że przyrost dochodów nastąpił w głównej mierze dzięki wzrostowi produkcji oraz, co jest szczególnie charakterystyczne, wysokie, wyższe od przeciętnych wieloletnich przyrosty dochodu wystąpiły w dwu kolejno po sobie następujących latach, tzn. w latach 1960 i 1961. Porównując też poziom dochodów w roku 1962 z poziomem w roku 1960, tj. w roku raczej przeciętnym pod względem tempa przyrostu

[1] Podstawę analizy stanowią szacunki dochodów realnych ludności chłopskiej z produkcji rolniczej opracowane przez GUS. Przyjmujemy za podstawę analizy wielkość całkowitych dochodów realnych bez zmian w stanie zapasów. Wychodziliśmy z założenia, że z punktu widzenia efektywnej wielkości dochodów, którą dysponowała ludność chłopska i która określała sytuację ekonomiczną danego roku, poprawniej jest przyjąć wzrost dochodów bez zmian w stanie zapasów. Przemawiał również za tym fakt, że w ubiegłej 5-latce dochody realne były liczone bez zapasów, co daje możliwość porównań. Kategoria całkowitych dochodów z produkcji rolniczej stanowi wynikową wielkość, na którą składają się przychody pieniężne z produkcji towarowej i saldo kredytów, wartość spożycia z samozaopatrzenia ludności chłopskiej, wartość przyrostu stada podstawowego i kultur wieloletnich oraz różnica w stanie zapasów. W dokonywanych przez GUS szacunkach dochodów realnych wartość zapasów zaczęto liczyć począwszy od roku 1961. Kategoria dochodów może występować jako wielkość nominalna bądź realna. Nominalne dochody obliczone są w cenach bieżących. Realne dochody obliczone są wg cen stałych, tj. cen jednego roku, w konkretnym przypadku są to ceny roku 1961.

[2] Należy odnotować, że wprawdzie w roku 1956 przyrost dochodów realnych wynosił 15,1% w stosunku do roku poprzedniego, niemniej wysoki ten przyrost był tylko w części rezultatem wzrostu produkcji. W znacznej mierze przyrost ten był wynikiem korzystnego dla rolnictwa układu nożyc cen oraz poważnego zmniejszenia rozmiaru świadczeń na rzecz państwa. Istotny jest tu również fakt niskiego poziomu dochodów w roku stanowiącym podstawę odniesienia.

Nominalne dochody

dochodów realnych w produkcji rolniczej, uzyskujemy wskaźnik wykazujący przyrost rzędu 4,7%.

Tabela 84

Wskaźniki dynamiki całkowitych dochodów realnych ludności z produkcji rolnej w latach 1960—1962 (w cenach 1961 r.)

Wyszczególnienie	1961/1960	1962/1961	1962/1960	Średnie tempo wzrostu w latach 1960—1962
Całkowite dochody realne	106,6	98,1	104,7	102,2
1. Nakłady na inwestycje produkcyjne	115,3	94,7	109,3	104,5
1a. Nakłady ogółem na inwestycje	108,5	95,8	104,0	102,0
2. Dochody przeznaczone na konsumpcję łącznie z nakładami na budownictwo mieszkaniowe i opłatami elektryfikacyjnymi	104,5	98,8	103,3	101,6
2a. Dochody przeznaczone na konsumpcję bez nakładów na budownictwo mieszkaniowe i bez opłat elektryfikacyjnych	104,6	98,9	103,5	101,7
w tym: spożycie naturalne	101,5	98,8	100,2	100,1

ceny 61 r.

79339 78465 75830 37137 37688 37228

Wskaźnik ten wyraża przyrost dochodów nie w jednym, lecz w ciągu dwu lat, tzn. 1961 i 1962 roku. Skutki zahamowania wzrostu dochodów w roku 1962 osłabiły oczywiście stosunkowo wysoki wskaźnik przyrostu w roku 1961 (6,6%), w wyniku czego przeciętny roczny przyrost dochodów — obliczony jako średnia geometryczna rocznych przyrostów — w pierwszych dwóch latach bieżącej pięciolatki wynosił 2,2%. Jest to przyrost niższy od przeciętnego rocznego tempa wzrostu dochodów zarówno w poprzedniej 5-latce (przeciętny roczny przyrost ok. 5%), jak i od założeń bieżącej 5-latki (4,2%). Oznacza to, że tempo wzrostu dochodów realnych z produkcji chłopskiej za pierwsze dwa lata bieżącej pięciolatki jest słabsze od planowanego, mimo, że wskaźniki planu były niższe od osiągniętych w ubiegłej 5-latce. Z kolei osłabienie średniorocznego tempa przyrostu dochodów w ciągu ostatnich dwóch lat zawiera w sobie istotne implikacje dla przebiegu trendu dochodowego do końca bieżącej 5-latki i płynące stąd konsekwencje dla przebiegu procesów inwestycyjnych w rolnictwie oraz tempa zmian w zakresie konsumpcji ludności rolniczej. Istnieją bowiem przesłanki pozwalające przypuszczać, że nadrobienie — w pozostałych trzech latach bieżącego planu — słabego wzrostu dochodów pierwszych dwu lat będzie znacznie utrudnione. Przede wszystkim z tego względu, że w świetle powstałej w 1962 r. sytuacji produkcyjnej w rolnictwie, zwłaszcza w zakresie produkcji roślinnej, istnieją podstawy do obaw co do możliwości znacznego poprawienia sytuacji dochodowej w 1963 r. w stosunku do roku poprzedniego.

Należy zauważyć, że skala zmian między rokiem 1962 a 1961 w dochodach jest znacznie słabsza niż w produkcji rolniczej, co jest zrozumiałe z uwagi na to, że wpływ produkcji na dochody następuje z pewnym odroczeniem. Ten stosunkowo nieznaczny spadek dochodów w ro-

ku 1962 w odniesieniu do wyjątkowo pomyślnego roku 1961 był możliwy dzięki wykorzystaniu istniejących w gospodarce chłopskiej zapasów, jak można sądzić, głównie w postaci produktów roślinnych, skumulowanych w wyniku szczególnie dobrej sytuacji produkcyjnej w poprzednich dwóch latach. Należy bowiem wskazać na szczególnie korzystną specyfikę tych dwu lat poprzedzających rok 1962, która wyrażała się w tym, że zarówno w roku 1960, jak i w 1961 — w latach o wyższym od przeciętnej wieloletniej tempie wzrostu produkcji rolnej — tempo wzrostu produkcji roślinnej było wyższe niż zwierzęcej. W wyniku zaś występowania bardzo ścisłej współzależności między produkcją roślinną roku poprzedniego a produkcją zwierzęcą roku następnego sytuacja paszowa roku 1962 zarysowała się — jak na nasze warunki — wyjątkowo pomyślne. Jednakże szczególnie niekorzystna sytuacja w zakresie produkcji roślinnej w roku 1962 (14,5% spadek w stosunku do poziomu 1961 r.) stępiła i wchłonęła skumulowane zapasy lat poprzednich. Wyrazem tego jest wielkość dochodów realnych łącznie z przyrostem stada i zmianami w stanie zapasów, która w roku 1962 była o 15,1% niższa niż w roku poprzednim, a także o 5,4% niższa niż w 1960 r. Oznacza to, że ujemne saldo w zapasach 1962 r. wchłonęło nie tylko cały przyrost zapasów z roku poprzedniego, lecz również częściowy przyrost zapasów roku 1960. Wynika to ze specyfiki i charakteru spadku produkcji rolniczej w 1962 r. Spadek nastąpił bowiem w produkcji roślinnej, przede wszystkim w produkcji zbóż i okopowych. Spadek zaś zbóż i okopowych nie ma decydującego wpływu na bieżące dochody, gdyż są to produkty niskotowarowe w gospodarce chłopskiej. Wpływ ten jednak może okazać się dość istotny na poziom dochodów w roku następnym, jeśli się uwzględni konsekwencje tego spadku dla stanu hodowli i rozwoju produkcji zwierzęcej, której wysoka towarowość zapewnia przeszło 65% przychodów pieniężnych.

O ile korzystna sytuacja w rozwoju produkcji rolniczej w dwu latach poprzedzających rok 1962 osłabiła spadek dochodów w tym roku, o tyle skala zmian proporcji w produkcji rolniczej roku 1962 może wpłynąć na dalsze zahamowanie dochodów w 1963 r. W świetle zarysowującej się sytuacji dochodowej w gospodarce chłopskiej na rok 1963 można sądzić, że w pierwszych trzech latach bieżącego planu 5-letniego przeciętne roczne przyrosty dochodów z produkcji rolniczej kształtować się będą przypuszczalnie poniżej wskaźnika 2,2%, co oznacza poziom znacznie niższy od założonego w bieżącym planie 5-letnim.

Również dzięki wykorzystanym zapasom w 1962 roku — mimo znacznego spadku produkcji końcowej (gotowej) — spadek zarówno masy towarowej jak i konsumpcji żywności z samozaopatrzenia był znacznie łagodniejszy.

Na spadek masy towarowej wpłynął przede wszystkim spadek podaży produktów zbożowych, buraków cukrowych, warzyw i owoców, zaś z produktów zwierzęcych spadek podaży trzody, cieląt, drobiu i jaj [1]. Wynika stąd, że na spadek realnych przychodów pieniężnych z produkcji towarowej zaważyły nie tylko bardziej towarowe produkty zwierzęce, lecz również te produkty roślinne, które cechuje wysoka towarowość (buraki cukrowe, owoce) i znaczny udział w przychodach

[1] Szczegółową analizę kształtowania się masy towarowej zawiera rozdział I.

pieniężnych. Fizyczny jednak spadek masy towarowej został złagodzony — jak zobaczymy niżej — względnie korzystnym dla ludności chłopskiej układem cen zbywanych i nabywanych towarów.

Tabela 85

Wskaźniki wzrostu produkcji końcowej w gospodarce chłopskiej w latach 1960—1962
(wg cen 1961 r.)

Wyszczególnienie	1961/1960	1962/1961	1962/1960
Produkcja końcowa ogółem	110,2	90,0	99,1
roślinna	111,9	72,2	80,9
zwierzęca	109,2	100,4	109,6
Produkcja towarowa ogółem	107,6	97,8	105,2
roślinna	106,5	92,3	98,2
zwierzęca	108,2	100,9	109,2
Samozaopatrzenie ogółem	101,5	98,8	100,2
roślinne	96,6	93,6	90,3
zwierzęce	104,3	101,6	106,0

Spadek w spożyciu naturalnym nastąpił w decydującej mierze w produktach pochodzenia roślinnego (zboża, owoce i warzywa). Spożycie natomiast produktów zwierzęcych z samozaopatrzenia ma stałą tendencję wzrostu. Również w roku 1962 nastąpił dalszy wzrost (o 1,6% w stosunku do 1961 r.) w tym zakresie, aczkolwiek słabszy niż w latach poprzednich.

Odnotować należy charakterystyczny fakt, że w roku 1962 w sferze rozdysponowania produkcji końcowej spadek masy towarowej (—2,2% w stosunku do 1961 r.) był głębszy niż konsumpcji z samozaopatrzenia (—1,2% w stosunku do roku 1961). Również w zakresie towarowej produkcji roślinnej spadek był głębszy niż w konsumpcji produktów roślinnych. Natomiast w zakresie produkcji zwierzęcej wzrost konsumpcji z samozaopatrzenia był silniejszy niż w masie towarowej.

Warto zauważyć, że w roku 1961, w roku o wysokim przyroście produkcji rolniczej, rozdysponowanie produkcji końcowej było odmienne. Dominująca część przyrostu produkcji rolniczej przypadła na wzrost masy towarowej. W zakresie produkcji roślinnej wzrost masy towarowej nastąpił przy znacznym spadku konsumpcji z samozaopatrzenia. Natomiast w zakresie prdoukcji zwierzęcej wzrost wystąpił zarówno w produkcji towarowej jak i w konsumpcji naturalnej z tym, że przyrost w produkcji towarowej był silniejszy. Wynikałoby stąd, że rozdysponowanie produkcji rolniczej na masę towarową i konsumpcję z samozaopatrzenia jest odmienne w zależności od stanu produkcji danego roku. Można, wydaje się, sformułować pogląd — oparty zresztą na obserwacji trendu produkcji rolniczej w ostatnim 10-leciu — w formie hipotezy roboczej, że w przypadku przyrostu produkcji końcowej część przyrostu przyjmuje formę towarową, część konsumpcyjną z tym, że im wyższy jest przyrost produkcji, tym większa część przyrostu przypada na masę towarową. Natomiast spadek produkcji rolniczej — co nie pozostaje bez znaczenia w warunkach dość znacznych wahań w produkcji rolniczej — odbija się silniej na masie towarowej niż na

konsumpcji z samozaopatrzenia. Zjawisko to tłumaczy się — naszym zdaniem — współdziałaniem szeregu czynników związanych z reakcją konsumenta i producenta rolnika na zmiany cen i dochodów.

Po pierwsze — należy stwierdzić, że z uwagi na stosunkowo wyższą dochodową elastyczność popytu ludności rolniczej na artykuły przemysłowe, zwłaszcza artykuły spożycia użytku trwałego (współczynnik elastyczności powyżej 1) niż na żywność z samozaopatrzenia (współczynnik elastyczności w granicach 0,7—0,6), spadek dochodów przeznaczonych na konsumpcję powoduje w pierwszej kolejności ograniczenie wydatków na artykuły konsumpcyjne przemysłowe. Następnie elastyczność konsumpcji naturalnej w gospolarstwach chłopskich jest w obecnym stadium konsumpcji ludności rolniczej wysoka. Współczynnik dochodowej elastyczności spożycia żywności z samozaopatrzenia waha się obecnie w granicach 0,7—0,6 w zależności od grupy zamożności [1].

Tabela 86

Dochodowa elastyczność [2] spożycia niektórych produktów żywnościowych w rodzinach chłopskich w latach 1959/60—1960/61

Wyszczególnienie	1959/60	1960/61
Produkty roślinne		
Mąka pszenna	0,53	0,36
Mąka żytnia	— 0,02	0,02
Kasze	0,12	0,03
Chleb z dokupna	0,81	0,57
Ziemniaki	0,17	0,15
Produkty zwierzęce		
Mięso różne	0,93	1,06
Słonina i smalec	0,69	0,77
Mleko pełne	0,35	0,25
Masło	0,98	0,91
Jaja	0,88	0,65

Źródło: M. Czerniewska: Dochody gospodarstw chłopskich w 1960/61 r. Wyd. Studia i Materiały Instytutu Ekonomiki Rolnej, zeszyt 42/1962, s. 161.

[1] Por. w tej kwestii A. Woś: Elastyczność spożycia żywności na wsi. PWE. Warszawa 1961, s. 43, oraz H. Chojnacka: Spożycie żywności w rodzinach rolniczych. PWN Warszawa 1963. W artykule W. Herera: Planowanie rozwoju rolnictwa chłopskiego w państwie socjalistycznym, Ekonomista 5/1962 W. Herer przyjmuje jako centralne założenie, „że dla warunków istniejących w Polsce charakterystyczna jest bardzo niska, prawie zerowa elastyczność naturalnej konsumpcji chłopskiej względem uzyskiwanych dochodów i uzyskiwanej produkcji. W związku z tym każdy przyrost produkcji finalnej, zarówno w gospodarstwach chłopskich większych jak i mniejszych, przyjmuje formę produkcji towarowej i — co jest bardzo istotne — produkcji towarowej zakupywanej przez państwo", s. 999. Kwestia ta z uwagi na charakter założenia i wnioski z niego wynikające oraz tematykę zasługuje na odrębne omówienie. W tym miejscu wypada jedynie wskazać, że przyjęcie założenia o niskiej bądź zerowej elastyczności naturalnej konsumpcji chłopskiej budzi poważne zastrzeżenia. W świetle uzyskanych przez nas współczynników elastyczności założenie takie nie ma uzasadnienia, gdyż neguje faktycznie wszelkie wzrosty spożycia, co jest niezgodne z rzeczywistością.

[2] Współczynnik elastyczności spożycia względem dochodu wskazuje o ile zmieni się spożycie danego produktu jeśli dochód wzrośnie o jednostkę. Na przykład współczynnik elastyczności 0,93 oznacza, że wzrost dochodów o 10% powoduje wzrost spożycia mięsa o 9%.

Elastyczność konsumpcji naturalnej jest przede wszystkim determinowana zmianami w dochodach. Zmiany w konsumpcji naturalnej pod wpływem efektu cenowego są różne w różnych produktach i zależą od szeregu czynników takich, jak poziom konsumpcji ludności chłopskiej i w związku z tym istniejąca skala preferencji konsumenta, następnie zasięg zmian cen zbytu (czy wzrost obejmuje wszystkie produkty, część z nich, bądź oddzielny produkt) i związaną z tym wagą przychodów pieniężnych z realizacji danego produktu w całkowitych przychodach pieniężnych z produkcji towarowej. Dlatego też, jeśli w obecnym stadium konsumpcji, elastyczność dochodowa spożycia większości produktów zwierzęcych jest wysoka (tab. 86), to mimo wzrostu cen zbytu produktów zwierzęcych producent nie rezygnuje ze wzrostu spożycia tych produktów.

Poziom konsumpcji żywności wśród ludności rolniczej w Polsce znajduje się bowiem w fazie, gdy wzrost poziomu życia rodziny powoduje przesunięcie w ramach produktów pochodzenia roślinnego. Zmniejsza się mianowicie spożycia ziemniaków i mąki żytniej na rzecz wzrastania spożycia przetworów pszennych i gotowego pieczywa. Jednocześnie spożycie produktów zwierzęcych (z wyjątkiem mleka) cechuje silna tendencja rosnąca [1]. Wyrazem tego są również przedstawione w tabl. 86 współczynniki dochodowej elastyczności spożycia podstawowych produktów żywnościowych.

Po drugie w sytuacji stale chłonnego popytu na produkty żywnościowe całej ludności kraju i napiętego stanu równowagi między podażą i popytem na rynku żywności, każde załamanie w rosnącym trendzie produkcji rolniczej pociąga za sobą bardziej niż proporcjonalny wzrost cen rolnych.

Nie podejmując próby uogólnienia zjawiska, można wydaje się wskazać, że w konkretnej sytuacji ekonomicznej w rolnictwie polskim w roku 1962 efekt pieniężny osiągnięty przez producentów w wyniku wzrostu cen rolnych skompensował — w skali całej gospodarki chłopskiej — z nadwyżką spadek masy towarowej. Potwierdzeniem tego jest wzrost nominalnych przychodów pieniężnych z produkcji towarowej, mimo spadku fizycznych rozmiarów masy towarowej. Jest rzeczą charakterystyczną, że wzrost przychodów pieniężnych wystąpił również z roślinnej produkcji towarowej, której fizyczny rozmiar silnie zmalał.

Tabela 87

Przychody pieniężne z produkcji towarowej w latach 1961 i 1962 w mln zł
(w cenach bieżących)

Wyszczególnienie	1961	1962	Wskaźnik 1962/1961
Przychody z produkcji towarowej			
ogółem	72 637,8	74 267,7	102,2
roślinnej	46 679,6	47 894,5	102,6
zwierzęcej	25 958,2	26 373,2	101,6

[1] Por. H. Chojnacka: Spożycie żywności w rodzinach rolniczych, op. cit.

Po trzecie — nie bez znaczenia pozostaje fakt, że w okresach ogólnie zachwianej równowagi między podażą i popytem na rynku żywności, szczególnie odczuwalny jest ten stan na tzw. terenach zielonych. Siłą rzeczy popyt ludności rolniczej na żywność w takich okresach kierowany jest i zaspokajany ze źródeł samozaopatrzenia.

Analizując szczegółowiej poszczególne elementy tworzenia dochodu wyłania się przede wszystkim kwestia przyczyn odnotowanego spadku dochodów realnych w 1962 r. Należy tu zaznaczyć, że podstawą wzrostu dochodów w planie na rok 1962 było założenie określonego wzrostu produkcji rolnej (1,2% wzrostu wartości produkcji globalnej w stosunku do przewidywanego wykonania 1961 r.), niezmieniony poziom obciążeń chłopów oraz niezmieniony poziom cen na podstawowe produkty rolne i środki produkcji zakupywane przez wieś. Faktycznie, sytuacja w rolnictwie kształtowała się pod wpływem zmian tych zasadniczych czynników, które kolejno omówimy.

Podstawową przyczyną pewnego spadku dochodów ludności z produkcji rolnej w roku 1962 był spadek produkcji rolniczej.

W przeciwieństwie do roku 1961, rok 1962 charakteryzował się bardzo niekorzystnym przebiegiem warunków atmosferycznych dla rolnictwa. Szczególnie niesprzyjające warunki atmosferyczne wystąpiły w niektórych rejonach kraju, zwłaszcza na terenie województw: warszawskiego, lubelskiego, białostockiego, kieleckiego, łódzkiego, rzeszowskiego i krakowskiego.

W zespole przyczyn składającym się na spadek produkcji rolniczej należy wskazać:

1. Zmniejszenie ogólnej powierzchni zasiewów w gospodarce chłopskiej o 88 tys. ha w stosunku do stanu w roku 1961.
2. Według III oceny PIP plony 4 zbóż w gospodarce chłopskiej są niższe niż w roku poprzednim o 2,1 q/ha, roślin oleistych o 0,8 q/ha, buraków cukrowych o 43 q/ha, ziemniaków o 32 q/ha.
3. Wyjątkowy nieurodzaj owoców i niektórych rodzajów warzyw.
4. Niższe niż w roku ubiegłym były także zbiory siana i okopowych pastewnych.
5. Pogorszenie sytuacji paszowej, zwłaszcza w II półroczu, implikuje przyczyny pogorszenia się sytuacji również w produkcji zwierzęcej, mimo, że wyniki spisu czerwcowego wykazały dalszy wzrost pogłowia podstawowych zwierząt gospodarskich. Wyrazem tego był przede wszystkim spadek podaży żywca trzody, mleka oraz drobiu i jaj w kolejnych miesiącach II półrocza.

W świetle szacunków wartość produkcji rolniczej w gospodarce chłopskiej była w roku 1962 niższa niż w roku poprzednim o około 8,7%, w tym produkcja roślinna o 14,5%. Produkcja zwierzęca zaś utrzymała się na poziomie roku 1961. Jest rzeczą charakterystyczną, że ten dość znaczny spadek w produkcji rolniczej w roku 1962 nie znalazł odpowiednio silnego odbicia w poziomie dochodów realnych. Innymi słowy, spadek fizycznych rozmiarów produkcji rolniczej w roku 1962 był znacznie głębszy niż odnotowany spadek dochodów realnych z produkcji rolniczej. Korzystne to zjawisko było częściowo rezultatem z jednej strony pewnego opóźnienia w czasie wpływu produkcji na dochody, z drugiej zaś łagodzącego wpływu pomyślnej sytuacji produk-

cyjnej dwu lat poprzedzających, która pozwoliła utrzymać w 1962 r. stosunkowo wysoki poziom produkcji zwierzęcej, stanowiącej ok. 65% przychodów pieniężnych z produkcji towarowej.

Jednocześnie, istotnym czynnikiem łagodzącym ujemne skutki spadku produkcji rolniczej na poziom dochodów realnych był ogólnie korzystny dla rolnictwa ruch cen rolnych wobec ruchu cen artykułów i usług nabywanych przez ludność chłopską.

Nożyce cen[1] artykułów zbywanych i nabywanych przez ludność chłopską

Ogólny wzrost cen rolnych był znacznie silniejszy niż cen artykułów nabywanych przez ludność rolniczą, wyrazem czego jest wskaźnik nożyc cen wynoszący 104. Wskaźnik ten pozwala również sądzić, że w roku 1962 w stosunku do roku poprzedniego (wskaźnik 101,2) nastąpiło dalsze zwarcie nożyc cen artykułów zbywanych i nabywanych przez ludność rolniczą[2] (tab. 88).

Analizując szczegółowiej wskaźnik nożyc cen w 1962 r. można stwierdzić, że w odróżnieniu od 1961 r., który cechowało zwolnione tempo wzrostu cen rolnych, w roku 1962 daje się odnotować ponowne przyspieszenie ogólnego wzrostu tych cen.

Można stwierdzić, że rok 1962 w zakresie ruchu cen rolnych cechuje przyspieszone tempo wzrostu, które zawiera w sobie tempo wzrostu cen rolnych wynikające z ogólnego rosnącego trendu cen rolnych oraz wzrost cen wynikający ze szczególnej sytuacji produkcyjnej tego roku. Wyrazem tego jest ogólny indeks cen produktów rolnych, który w 1962 r. wynosi 106,2 w stosunku do poziomu cen w roku poprzednim. Analogiczny indeks cen w roku 1961 wynosił 102,3. Szczególnie silny wzrost cen wystąpił na wolnym rynku w zakresie produktów

---

[1] Wskaźniki nożyc cen artykułów zbywanych i nabywanych przez ludność chłopską w latach 1960—1962 zostały opracowane w Departamencie Bilansów Gospodarki Narodowej GUS.

Za przyśpieszenie obliczeń z tego zakresu i udostępniony nam materiał liczbowy wyrażamy podziękowanie.

[2] Wskaźnik nożyc cen powyżej 100, czyli zwarcie nożyc oznacza zmiany w ruchu cen zbywanych i nabywanych na korzyść ludności rolniczej. Agregatowe wskaźniki cen artykułów zbywanych i nabywanych przez ludność chłopską obliczono według formuły Laspeyrs'a, co oznacza przyjęcie struktury masy towarowej roku wyjściowego w okresie badanym, w naszym przypadku był to rok 1960. Wzór jest następujący:

$$\frac{q\ 60\ p\ 62\ (61)}{q\ 60\ p\ 60\ (61)}$$

Strukturę masy towarowej przyjęto według form realizacji na podstawie obowiązującej sprawozdawczości. Strukturę asortymentową artykułów i usług nabywanych na cele konsumpcyjne przez ludność chłopską opracowano metodą szacunkową. W tej kwestii patrz art. K. Michnowskiej: Problematyka opracowań statystycznego bilansu spożycia według grup asortymentowych i grup ludności. Wiadomości Statystyczne nr 5—6/1962. Poziom i strukturę wydatków ludności chłopskiej na zakup artykułów i usług ze źródeł uspołecznionych na cele bieżącej produkcji rolniczej oraz na cele inwestycyjne określono na podstawie sprawozdawczości odpowiednich instytucji. Wydatki ludności chłopskiej na artykuły i usługi ze źródeł nieuspołecznionych określono szacunkowo na podstawie danych o rozmiarach produkcji i jej rozdysponowaniu w prywatnym rzemiośle, przemyśle, przedsiębiorstwach usługowych itp.

roślinnych (zboże, głównie żyto, ziemniaki, warzywa, owoce), co pozostaje w ścisłym związku z poziomem plonów i zbiorów.

Trudna zatem sytuacja produkcyjna roku 1962 warunkuje przyspieszony wzrost cen określonej grupy produktów, w głównej mierze roślinnych i to o charakterze paszowym, przy jednoczesnym spadku (prosięta) bądź osłabionym tempie wzrostu (krowy mleczne) cen produktów reprodukcyjnych, co zostało szerzej omówione w rozdziale III.

Tabela 88

Wskaźniki cen artykułów zbywanych przez ludność chłopską, artykułów nabywanych i usług oraz wskaźniki nożyc cen w latach 1960—1962

Wyszczególnienie	$\frac{\Sigma q60p61}{\Sigma q60p60}$	$\frac{\Sigma q60p62}{\Sigma q60p61}$	$\frac{\Sigma q60p62}{\Sigma q60p60}$	$\frac{\Sigma q60p61}{\Sigma q60p60}$	$\frac{\Sigma q60p62}{\Sigma q60p61}$	$\frac{\Sigma q60p62}{\Sigma q60p60}$
I. Artykuły zbywane				Wariant z wyłączeniem cen owoców i warzyw		
1. W cenach faktycznej realizacji przy zmiennej strukturze form realizacji skupu	102,3	106,2	108,6	100,7	102,7	103,4
2. Skup planowy	103,1	103,6	106,8	101,2	101,6	102,8
3. Sprzedaż wolnorynkowa	99,6	114,6	114,2	98,5	107,4	105,8
II. Artykuły i usługi nabywane	101,1	102,1	103,2	x	x	x
1. Na cele konsumpcyjne	100,7	101,3	102,0	x	x	x
2. Na cele bieżącej produkcji rolniczej	102,3	103,2	105,6	x	x	x
3. Na cele inwestycyjne	101,0	105,3	106,4	x	x	x
III. Wskaźniki nożyc cen						
I 1 : II	101,2	104,0	105,2	99,6	100,6	100,2
I 2 : II	102,0	101,5	103,5	100,1	99,5	99,6
I 3 : II	98,5	112,2	110,7	97,4	105,2	102,5

Taki ruch cen rolnych zmienił rzecz jasna częściowo układ, czyli relacje cen między żywcem a paszami, zwłaszcza między żywcem wieprzowym a zbożem pastewnym (żyto, jęczmień) i ziemniakami. Nastąpił spadek tej jednej z zasadniczych relacji cen, co oznacza spadek opłacalności tuczu trzody chlewnej. Tak więc wewnętrzny ruch cen produktów rolnych w roku 1962 ogólnie korzystny dla gospodarki chłopskiej był — jak można przypuszczać — mniej korzystny, a być może wręcz niekorzystny, dla tych rejonów i grup gospodarstw, które hodowlę trzody, bądź inne kierunki produkcji zwierzęcej opierają na paszach dokupnych. Dla tych też grup gospodarstw i rejonów implikacje wynikające na rok 1963 w zakresie dochodów mogą być dotkliwie

odczuwalne, zważywszy, że udział przychodów pieniężnych z produkcji zwierzęcej jest tu dominujący.

Należy również mieć na uwadze fakt, że szczególnie silny wzrost cen owoców i warzyw, jaki nastąpił zarówno w skupie uspołecznionym, jak i na wolnym rynku, w dużej mierze wpłynął na ogólny wzrost indeksu cen rolnych (por. tab. 88). Indeks cen artykułów zbywanych wyłączając ceny warzyw i owoców, wynosił w 1962 r. 102,7, natomiast przy uwzględnieniu tych cen 106,2. Odpowiednio zmienia się również wskaźnik nożyc cen, który przy wyłączeniu cen warzyw i owoców wynosi 100,6, zaś uwzględniając te ceny 104, różnica jest więc dość znaczna. Wariant wskaźnika nożyc cen bez uwzględnienia cen warzyw i owoców ma przede wszystkim na celu zasygnalizowanie faktu, że ogólnie — w skali całej gospodarki chłopskiej — korzystny układ cen artykułów zbywanych i nabywanych przez rolników nie należy odnosić do wszystkich rejonów i grup gospodarstw chłopskich. Produkcja towarowa warzyw i owoców jest bowiem wyraźnie zrejonizowana, a efekty wzrostu cen tych płodów obejmują stosunkowo wąską grupę producentów.

Jest rzeczą charakterystyczną, że w decydującym stopniu wzrost cen rolnych wystąpił w realizacji zbytu na wolnym rynku. Ogólny indeks cen w sprzedaży wolnorynkowej w roku 1962 w stosunku do roku poprzedniego wyniósł 114,6 (analogiczny indeks cen w roku 1961 wyniósł 99,6), natomiast indeks cen skupu planowego 103,6. Nasuwa się tu nieodparcie przypuszczenie, że możliwość realizacji takich produktów, jak: drób, jaja, owoce, warzywa, ziemniaki, na wolnym rynku według cen znacznie wyższych wpłynęła przypuszczalnie na pewne przesunięcia podaży z sieci uspołecznionej do targowiskowej [1], zwłaszcza że ten wzrost cen odzwierciedlał określone trudności rynkowe w zakresie poszczególnych produktów, jakie wystąpiły w drugim półroczu 1962 r. Wiadomo bowiem, że w okresach pojawienia się trudności na rynku uspołecznionym rynek prywatny staje się poważnym konkurentem pierwszego, osłabiając regulującą rolę rynku uspołecznionego w kształtowaniu cen i w konsekwencji wtórnego podziału dochodów między miasto i wieś [2].

Indeks cen artykułów i usług nabywanych przez rolników cechuje w 1962 r. znacznie słabsze tempo wzrostu niż, indeks cen rolnych. Ogólny indeks cen artykułów i usług nabywanych wyniósł w 1962 roku w stosunku do roku ubiegłego 102,1 (101,1 w roku poprzednim) wobec analogicznego wskaźnika dla cen rolnych, wynoszącego 106,2. Główny jednak wzrost cen w grupie artykułów nabywanych wystąpił w wy-

[1] Zwraca tu uwagę fakt, że mimo trudności i ograniczeń w zakresie podaży mleka, ceny wolnorynkowe mleka nie uległy w zasadzie zmianie. Fakt ten godny jest zbadania.

[2] Jest rzeczą oczywistą, że w okresach trudności rynkowych w zakresie żywności występujący wzrost cen pokrywa konsument. Nie jest natomiast sprawą oczywistą w jakiej mierze we wzroście cen detalicznych partycypuje producent-rolnik, a w jakiej ogniwa pośrednie w sferze obrotu od producenta do konsumenta. Interesujący przyczynek do tej godnej zbadania kwestii stanowi następujący fakt. Spółdzielczość ogrodnicza nie wykonała planu zakupu w roku 1962. Ponad 150 tys. ton mniej zakupiono warzyw i owoców niż w roku poprzednim. Mimo tego zysk CSO wzrósł o 51,2% w stosunku do 1961 roku. Z artykułu W. Kuczyńskiego: Szydła golą a brzytwy nie chcą. Trybuna Ludu nr 71/1963.

datkach na cele bieżącej produkcji (103,2) oraz na cele inwestycyjne (105,3). Indeks cen artykułów konsumpcyjnych wzrósł nieznacznie (101,1), a wzrost jaki nastąpił jest w głównej mierze rezultatem wzrostu cen na artykuły żywnościowe (indeks cen artykułów nieżywnościowych uległ nieznacznemu zmniejszeniu 99,8), w tym głównie rezultatem wzrostu cen na warzywa i owoce oraz alkohol.

Tak więc można odnotować, że ogólny — w skali całej gospodarki chłopskiej — ruch cen artykułów zbywanych i nabywanych przez rolników w roku 1962 był korzystny dla rolnictwa, wzrost cen rolnych był bowiem znacznie silniejszy niż cen artykułów nabywanych. Z tym jednak — co należy mieć na uwadze w każdej analizie globalnej rolnictwa — w przekroju terytorialnym i grupowym gospodarstw układy cen były znacznie zróżnicowane.

Można zatem sformułować i następne spostrzeżenie charakteryzujące rok 1962 w zakresie dochodowości, że korzystny ruch cen dla rolnictwa w znacznej mierze skompensował fizyczny spadek produkcji rolniczej, dzięki czemu między innymi silny spadek w produkcji nie znalazł pełnego swego odbicia w dochodach. Korzystny dla rolnictwa układ cen rolnych i przemysłowych w roku 1962 spełnił funkcję łagodzącą wpływ ujemnych skutków produkcji rolniczej na dochody.

Świadczenia na rzecz państwa

System świadczeń stanowi drugi co do wagi instrument polityki ekonomicznej w stosunku do rolnictwa w zakresie regulacji dochodowości gospodarstw chłopskich.

Nie podejmując w niniejszej analizie całościowej oceny systemu świadczeń, zatrzymujemy się jedynie na próbnej ocenie globalnych rozmiarów świadczeń i ich struktury w kontekście całkowitych dochodów z produkcji rolniczej i ich podziału w roku 1962.

Globalny rozmiar świadczeń (z tytułu dostaw obowiązkowych plus podatek gruntowy) — przyjmując wielkości według faktycznej realizacji — wzrósł w 1962 r. w stosunku do roku poprzedniego.

Wzrost ogółu świadczeń jest w decydujące mierze skutkiem wzrostu świadczeń z tytułu podatku gruntowego.

Wpływy do budżetu państwa z tytułu podatku gruntowego wzrosły w 1962 r. o przeszło 22% w stosunku do roku 1961. Ten szczególnie wysoki wzrost podatku jaki przypadł na rok 1962 jest w znacznej mierze wynikiem reformy podatkowej wprowadzonej w tym roku w życie oraz w części rezultatem wzrostu wymiaru w wyniku przeprowadzanej na terenie całego kraju nowej klasyfikacji gruntów chłopskich.

Reforma w podatku gruntowym przygotowana pod wpływem pomyślnej sytuacji ekonomicznej roku 1961 została wprowadzona w życie w roku stosunkowo niekorzystnym dla rolnictwa, zwłaszcza jeśli chodzi o drugie półrocze, w którym następują wpłaty III i IV raty podatku obejmujących decydującą część rocznego wymiaru.

Kwota zrealizowanego podatku gruntowego wzrosła we wszystkich województwach, szczególnie wysoki wzrost wystąpił w województwach: lubelskim (127,0%), kieleckim (127%), białostockim (125,4%), szczeciń-

skim (130%), katowickim (131,5%) krakowskim (129,4%), rzeszowskim (125,6%).

Tabela 89

Wskaźniki zmian w globalnym rozmiarze świadczeń w latach 1960—1962 w gospodarce indywidualnej

Rodzaj świadczeń	1961/1960	1962/1961	1962/1960
Podatek gruntowy	105	122	129
Dostawy obowiązkowe łącznie [a]	107	100	107
w tym: zboża [b]	111	97	108
ziemniaki [b]	113	94	106
żywiec [b]	103	104	108
Łącznie świadczenia	106	109	116

[a] Obliczono na podstawie różnic cen z roku 1961.
[b] Obliczono na podstawie wielkości fizycznych.
Źródło: Sprawozdawczość Min. Finansów oraz Min. Przem. Spożywczego i Skupu.

Można stąd wnosić i taka też była intencja reformy podatkowej, że wzrost podatku gruntowego odczuły województwa przede wszystkim o rozdrobnionym rolnictwie, a wśród poszczególnych grup obszarowych gospodarstw przede wszystkim gospodarstwa małe obszarowo. W tych

Tabela 90

Wskaźniki zmian poszczególnych rodzajów świadczeń w 1962 r. (1961 = 100)

Województwa	Zboża	Ziemniaki	Zwierzęta rzeźne	Łącznie dostawy obowiązkowe	Podatek gruntowy
Polska	96	94	104	100	122
Warszawa	81	78	101	91	121
Bydgoszcz	97	95	103	100	117
Poznań	99	100	102	101	120
Łódź	85	85	99	93	118
Kielce	89	73	104	94	127
Lublin	96	87	105	100	127
Białystok	97	96	105	102	125
Olsztyn	102	106	102	103	115
Gdańsk	105	94	107	103	119
Koszalin	107	109	105	106	121
Szczecin	125	124	108	116	130
Zielona Góra	106	113	104	106	126
Wrocław	106	116	106	108	122
Opole	106	108	105	106	119
Katowice	99	98	109	105	131
Kraków	91	63	114	103	129
Rzeszów	98	91	110	105	126

grupach gospodarstw nakłada się też wzrost podatku (na gospodarstwo są to wprawdzie kwoty nieduże), z mniej korzystnym układem nożyc cen niż w całej gospodarce chłopskiej. Te bowiem grupy gospodarstw są na ogół deficytowe w zakresie pasz, które dokupują. Ceny zaś pasz miały stosunkowo najsilniejszy wskaźnik wzrostu spośród towarów nabywanych przez rolników (106,8). Również spośród artykułów zbywanych, których ceny stosunkowo silniej wzrosły (ziemniaki, warzywa, owoce, jaja) towarowość w drobnych gospodarstwach (z wyjątkiem jaj) jest znikoma.

Nierównomierny w skali województw wzrost świadczeń podatkowych spowodał zmiany w strukturze świadczeń w poszczególnych województwach. I tak, w województwach wschodnich (rozdrobnionych) nastąpił wzrost udziału świadczeń finansowych do ok. 50% ogólnej wielkości świadczeń. W tych też województwach wzrósł jednocześnie udział świadczeń w produkcji zwierzącej i stanowi obecnie ok. 70% ogólnej wielkości świadczeń z tytułu dostaw obowiązkowych.

Z wyjątkiem woj. kieleckiego i lubelskiego wszystkie pozostałe województwa, w których wzrost podatku był wyższy od przeciętnej, wykazują w 1962 r. równoczesny stosunkowo silniejszy wzrost również świadczeń w dostawach obowiązkowych.

Wzrost świadczeń w województwach powyżej przeciętnej krajowej w roku 1962

Podatek gruntowy	Dostawy obowiązkowe
1. kieleckie	—
2. lubelskie	—
3. białostockie	białostockie
4. szczecińskie	szczecińskie
5. zielonogórskie	zielonogórskie
6. katowickie	katowickie
7. krakowskie	krakowskie
8. rzeszowskie	rzeszowskie

Nie dysponując na razie wynikami badań dla oceny działania w obecnych warunkach systemu świadczeń oraz zmian, jakie w nim nastąpiły, można jedynie odnotować istotne implikacje na rok 1963, wynikające ze splotu skutków powstałej w 1962 r. sytuacji produkcyjnej i finansowej w rejonach południowo-wschodnich i wschodnich województw. Nieuchronne następstwo powstałej w 1962 r. sytuacji paszowej w tych województwach, tj. ograniczenie hodowli trzody, oznacza bowiem spadek produkcji zwierzęcej, a zatem spadek przychodów pieniężnych z produkcji towarowej.

Można również sądzić, że we wschodnich województwach układ relacji cen artykułów zbywanych i nabywanych przez ludność rolniczą był mniej korzystny niż w skali całej gospodarki chłopskiej natomiast system świadczeń zadziałał w tych dzielnicach stosunkowo silniej. Przypuszczalnie pogorszenie się w roku 1963 sytuacji finansowej w tych województwach może w głównej mierze odbić się na nakładach na bieżącą produkcję oraz na przebiegu procesów inwestycyjnych.

Z tytułu dostaw obowiązkowych rozmiary realizacji świadczeń w roku 1962 utrzymały się w zasadzie na poziomie roku 1961, z tym jednak, że w ramach tej formy świadczeń nastąpiły pewne przesunięcia. Mianowicie realizacja wymiaru w zakresie zbóż (97% roku poprzedniego) i ziemniaków (94%) jest niższa niż w roku poprzednim, natomiast w zakresie żywca nastąpił wzrost (104,3%) w stosunku do poziomu w roku 1961.

Odnotowany spadek w realizacji dostaw obowiązkowych zbóż i ziemniaków oraz wzrost realizacji żywca, przy niezmienionych zasadach wymiaru z tego tytułu oraz ogólny wzrost stopnia realizacji wymiaru świadczeń w ostatnich latach nasuwa przypuszczenie wymagające zbadania, że działanie i egzekwowanie wymiaru dostaw obowiązkowych jest obecnie dostatecznie elastyczne (rozwinięty system ulg), na co składa się również postawa rolników wobec świadczeń. Potwierdza to m. in. fakt, że w strukturze realizacji dostaw obowiązkowych znajduje swoje odbicie aktualna dla danego roku struktura produkcji rolniczej, zwłaszcza produkcji towarowej. Mimo że zasady wymiaru dostaw obowiązkowych nie ulegają zmianie, struktura realizacji świadczeń zmienia się w każdym roku, co jest skutkiem faktu, że różny jest w różnych latach stopień realizacji wymiaru poszczególnych rodzajów świadczeń (tab. 91).

Tabela 91

Stopień wykonania wymiaru świadczeń w gospodarce indywidualnej w latach 1960—1962

Rodzaj świadczeń	% wykonania wymiaru:					
	netto [a]	brutto	netto	brutto	netto	brutto
	1960		1961		1962	
Dostawy obowiązkowe:						
zbóż	91,9	73,6	95,4	80,6	87,0	75,5
ziemniaków	89,9	66,9	90,8	75,0	79,0	68,5
żywca	88,1	76,6	88,4	78,0	85,8	78,8

[a] Wymiar netto stanowi wielkość po uwzględnieniu zmian z tytułu sprostowań, ulg ustawowych i losowych oraz odliczeń upraw zakontraktowanych.

Charakterystyczną cechą roku 1962 w zakresie struktury realizacji wymiaru dostaw obowiązkowych jest stosunkowo niższy stopień realizacji wymiaru zbóż i ziemniaków niż żywca. Nieco niższy stopień realizacji wymiaru netto żywca oznacza, że wielkość zwolnień z tytułu ulg ustawowych i losowych była znacznie mniejsza w 1962 r. niż w latach poprzednich i proporcjonalnie mniejsza niż w produktach roślinnych.

O pewnej elastyczności działania systemu świadczeń świadczy również rozkład realizacji poszczególnych rodzajów dostaw obowiązkowych w przekroju wojewódzkim. Stopień realizacji w poszczególnych rodzajach dostaw pokrywa się dość ściśle ze stanem produkcji roślinnej i zwierzęcej w układzie według województw.

Na skutek odnotowanych przesunięć w strukturze realizacji dostaw obowiązkowych udział świadczeń w żywcu w łącznej wielkości świadczeń z tego tytułu wzrósł w odniesieniu do lat poprzednich i stanowi obecnie 57%. W województwach południowo-wschodnich udział ten dochodzi do 70%.

Tabela 92

Struktura świadczeń z tytułu dostaw obowiązkowych w latach 1960—1962
(dostawy obowiązkowe łącznie = 100)

Rodzaj świadczeń	1960	1961	1962
Dostawy obowiązkowe:			
zbóż [a]	22	23	22
ziemniaków	21	22	21
żywca	57	55	57

[a] Dostawy obowiązkowe wg realizacji w cenach 1961 r.

Należy zauważyć, że wzrost udziału świadczeń w produktach zwierzęcych w globalnych świadczeniach z tytułu dostaw obowiązkowych nastąpił w wyniku zmian wprowadzonych przez nową politykę rolną po 1956 r. Jeśli bowiem w okresie planu 6-letniego zboża i żywiec stanowiły w przybliżeniu równorzędny udział w systemie dostaw obowiązkowych, to obecnie mimo zlikwidowania dostaw obowiązkowych mleka,

Tabela 93

Swiadczenia z tytułu dostaw obowiązkowych w zł na 1 ha użytków rolnych w gospodarce indywidualnej w 1962 r.

Województwa	Dostawy obowiązkowe łącznie	Produkty roślinne	Produkty zwierzęce
Polska	375	161	214
Warszawa	327	127	200
Bydgoszcz	588	290	298
Poznań	579	269	310
Łódź	448	193	255
Kielce	279	107	172
Lublin	338	124	214
Białystok	244	90	153
Olsztyn	295	127	168
Gdańsk	391	184	207
Koszalin	279	129	150
Szczecin	343	166	176
Zielona Góra	367	158	209
Wrocław	404	157	247
Opole	561	243	318
Katowice	328	127	201
Kraków	259	64	195
Rzeszów	249	70	178

świadczenia w produktach zwierzęcych stanowią ok. 60% ogółu dostaw. Rzecz jasna, że jest to wzrost względny wynikający z redukcji fizycznych rozmiarów dostaw zbóż i ziemniaków w latach 1957—58 oraz podniesienia cen tych produktów płaconych z tego tytułu. Niemniej faktem jest, że obecnie produkty zwierzęce dominują w systemie dostaw obowiązkowych. Przeciętnie w gospodarce indywidualnej 1 ha użytkó wrolnych obciążony jest z tytułu dostaw obowiązkowych kwotą 375 zł, w tym z tytułu dostaw produktów roślinnych 161 zł, zaś produktów zwierzęcych 214 zł. Świadczenia z tytułu dostaw obowiązkowych produktów zwierzęcych dominują we wszystkich województwach.

Tabela 94

Struktura świadczeń w mln zł

Rodzaj świadczeń	1960	1961	1962	1962 w cenach 1962 r.
Dostawy obowiązkowe łącznie [a]	6111,3	6531,1	6540,5	7706,9
w tym: zboża	1374,2	1521,3	1465,1	2266,2
ziemniaki	1273,1	1441,3	1351,2	1637,9
produkty zwierzęce	3464,0	3568,5	3724,2	3802,8
Podatek gruntowy	4261,2	4491,2	5489,3	5489,3
Świadczenia łącznie	10372,5	11022,3	12029,8	13196,2
Świadczenia łącznie = 100				
Dostawy obowiązkowe łącznie	58,9	59,3	54,4	58,4
w tym: zboża	13,2	13,8	12,3	17,2
ziemniaki	12,3	13,1	11,2	12,4
produkty zwierzęce	33,4	32,4	30,9	28,8
Podatek gruntowy	41,1	40,7	45,6	41,6

[a] Dostawy obowiązkowe liczone w cenach 1961 r. Zarówno dostawy obowiązkowe jak i podatek przedstawiają wielkości wg faktycznej realizacji na poczet wymiaru danego roku.

Należy tu zaznaczyć, że proporcje między produkcją roślinną a zwierzęcą w systemie dostaw obowiązkowych zbliżone są do proporcji występujących w produkcji towarowej. Na podobnej zasadzie, tj. spadku absolutnego świadczeń z tytułu dostaw obowiązkowych łącznie, wzrósł również względnie udział świadczeń z tytułu podatku gruntowego w całkowitej wielkości świadczeń.

Szczególny wzrost udziału podatku gruntowego nastąpił w roku 1962, a mianowicie 46% wobec 41% w latach poprzednich. Wydaje się jednak, że chociaż udział podatku gruntowego poważnie wzrósł w roku 1962 zarówno absolutnie jak i względnie, to faktyczny jego ciężar odpowiadający odczuciu rolnika jest znacznie mniejszy. Wynika to przede wszystkim stąd, że w związku z rosnącym trendem cen rolnych, wielkość realnych świadczeń zawarta w różnicy stałych ustalonych

w 1958 r. cen dostaw obowiązkowych i nominalnych wolnorynkowych systematycznie wzrasta. Natomiast podatek gruntowy opłacany jest w złotówkach nominalnych, których wartość realna raczej maleje. Dlatego też wydaje się, że nawet przy założeniu stabilizacji nominalnych rozmiarów poszczególnych rodzajów świadczeń, w warunkach występowania w pewnym stopniu procesów inflacyjnych, bynajmniej nie musi oznaczać spadku wskaźnika obciążenia rosnących przychodów pieniężnych w gospodarce chłopskiej.

Tabela 95

Udział świadczeń w przychodach pieniężnych z produkcji rolniczej w latach 1960—1962 w mln zł

Wyszczególnienie	1960	1961	1962	Różnice między 1961 a 1962
Przychody pieniężne ogółem	66385,4	72637,8	74267,7	1629,9
Świadczenia ogółem	10372,5	11022,3	12029,8	—
w tym: podatek gruntowy	4261,2	4491,2	5489,3	998,1
Dostawy obowiązkowe [a]	6111,3	6531,1	6540,5	—
Przychody pieniężne = 100				
Świadczenia ogółem	15,6	15,2	16,2	X
Podatek gruntowy	6,4	6,2	7,4	X
Dostawy obowiązkowe [a]	9,2	9,0	8,8	X

[a] Wartość świadczeń z tytułu dostaw obowiązkowych obliczono wg cen 1961 r.

Jak wynika z tabeli 95, udział świadczeń w nominalnych przychodach pieniężnych wzrósł z 15,6 w roku 1960 i 15,2 w 1961 r. do 16,2% w roku 1962, co oznacza, że w roku 1962 tempo wzrostu globalnych świadczeń było stosunkowo silniejsze niż tempo wzrostu nominalnych przychodów pieniężnych. Jest to jednak w głównej mierze wzrost udziału podatku gruntowego z 6,2 w roku poprzednim do 7,4% w 1962 r. Istotne jednak jest, że absolutny wzrost nominalnych przychodów pieniężnych z produkcji rolniczej był większy niż wzrost kwoty podatku gruntowego. Dzięki temu ostateczne saldo czynników łagodzących i potęgujących wpływ sytuacji produkcyjnej na dochody ludności rolniczej wypada korzystnie dla dochodów. Pewnym dodatkowym dowodem może być wynik dokonanego rachunku skutków finansowych wzrostu cen na niektóre artykuły rolne oraz na artykuły i usługi nabywane przez rolników z uwzględnieniem podwyżki z tytułu podatku gruntowego.

Jak można sądzić na podstawie powyższego szacunku, nadwyżka powstała z korzystnych dla rolnictwa nożyc cen została w znacznej mierze zdjęta w formie świadczeń finasowych. Można też sądzić, że wzrost świadczeń finansowych objął głównie te rejony i te grupy

gospodarstw rolnych, dla których układ nożyc cen był mniej korzystny niż w skali całej gospodarki chłopskiej.

Zestawienie skutków finansowych podwyżek cen na niektóre produkty rolne oraz na zakupywane przez chłopów artykuły i usługi w 1962 roku

Wzrost przychodów pieniężnych z tytułu podwyżki cen na produkty rolne (w mln zł)		Wzrost wydatków pieniężnych z tytułu podwyżek cen na artykuły i usługi (w mln zł)	
1) Wolny rynek			
a) ziemniaki	500	1. Pasze przemysłowe	250
b) warzywa	600	2. Niektóre mat. budowl.	380
c) owoce	200	3. Napoje alkoholowe	300
d) jaja	100	4. Usługi	230
pozostałe	100		
razem	1 500	razem	1 160
2) Skup państwowy głównie warzywa, owoce, jaja, ziemniaki	1 050	5. Wzrost obciążeń finansowych, inne podatki, PZU, PFZ i inne	1 203
Ogółem	2 550	Ogółem	2 363

Wpływ dochodów na spożycie i inwestycje w gospodarce chłopskiej

Nieuchronnie nasuwa się pytanie, jaki był wpływ dochodów osiągniętych z produkcji rolniczej w 1962 r. na poziom życiowy ludności chłopskiej oraz na przebieg procesów inwestycyjnych w rolnictwie.

Spadek dochodów realnych z produkcji rolniczej w roku 1962 odbił się zarówno na funduszu spożycia, jak i na akumulacji w gospodarce chłopskiej (tab. 84). Szczególnie silne następstwa spadku dochodów wystąpiły jednak w zakresie inwestycji (spadek o 4,2 punkta w stosunku do 1961 r.), zwłaszcza zaś w nakładach na inwestycje produkcyjne (spadek o 5,3 punkta).

Wielkość funduszu spożycia oraz inwestycji w danym roku określa w ostatecznym rachunku siła nabywcza[1] złotówki chłopskiej oraz masa towarowa znajdująca się na rynku do dyspozycji rolnika producenta i konsumenta.

[1] Kategoria siły nabywczej złotówki ludności chłopskiej może wystąpić w formie nominalnej bądź realnej. Gdy od przychodów pieniężnych ludności chłopskiej uzyskanych z produkcji towarowej i od systemu finansowego państwa (kredyty, dotacje, nagrody i odszkodowania PZU) odejmiemy wydatki pieniężne wpływające do budżetu państwa (świadczenia finansowe, spłaty kredytów, składki PZU, opłaty inwestycyjne za elektryfikację i melioracje) otrzymujemy kwotę pieniężną przeznaczoną na zakup towarów i usług produkcyjnych i konsumpcyjnych, która stanowi siłę nabywczą danej grupy ludności. Nominalna siła nabywcza wyrażona w wartości bieżących złotych, przeliczona przez indeks cen towarów i usług zakupywanych przez daną grupę ludności, daje realną wartość siły nabywczej pieniądza.

Nominalna siła nabywcza ludności chłopskiej przychodów pieniężnych z produkcji rolniczej w ostatnich latach kształtowała się następująco:

	1960	1961	1962
Nominalna siła nabywcza w mld zł	60,4	65,2	66,1
Wskaźnik dynamiki o podstawie stałej	100,0	107,9	109,4
Wskaźnik dynamiki o podstawie ruchomej	X	107,9	101,4

Jak wynika z powyższych danych, pomimo niekorzystnej sytuacji dochodowej w gospodarce chłopskiej w roku 1962, nastąpił wzrost nominalnej siły nabywczej o 0,9 mld zł, tj. o 1,4% w stosunku do roku poprzedniego. Przyrost ten był znacznie niższy niż w roku 1961, jeśli jednak uwzględnić skutki wzrostu cen niektórych towarów i usług nabywanych przez ludność chłopską, to realna siła nabywcza przychodów pieniężnych, w porównaniu z rokiem 1961, uległa zmniejszeniu o 0,2 mld zł. Wskazany wzrost nominalnej siły nabywczej o 0,9 mld zł przeznaczony został głównie na towary i usługi produkcyjno-inwestycyjne (0,7 mld zł), bowiem wydatki konsumpcyjne pieniężne wzrosły tylko o 0,2 mld zł.

	1960	1961	1962
Nominalna siła nabywcza w mld zł	60,4	65,2	66,1
z tego na towary i usługi:			
a) produkcyjno-inwestycyjne	20,1	23,5	24,2
b) konsumpcyjne	40,3	41,7	41,9

Wprawdzie nominalne wydatki pieniężne produkcyjno-inwestycyjne wzrosły silniej niż konsumpcyjne, niemniej realna siła nabywcza pierwszej grupy była znacznie słabsza. Wzrost bowiem cen artykułów nabywanych przez wieś obejmował głównie towary produkcyjno-inwestycyjne (por. tab. 88).

Fundusz spożycia w roku 1962 w skali całej gospodarki chłopskiej w porównaniu z poziomem w roku poprzednim uległ zmniejszeniu o 1,5 punkta. Dzięki silnemu przyrostowi funduszu spożycia w 1961 r. przeciętne roczne tempo przyrostu dochodów konsumpcyjnych w pierwszych dwóch latach bieżącej 5-latki wynosi 1,6. Dla porównania analogiczny wskaźnik przyrostu dochodów konsumpcyjnych w ubiegłej 5-latce wynosił 5,1, co pozwala sądzić o poważnym osłabieniu tempa wzrostu spożycia w gospodarce chłopskiej w bieżącej 5-latce. Jak wiadomo jest to zjawisko szersze, które wystąpiło w całej gospodarce narodowej. Płace realne na 1 zatrudnionego w gospodarce uspołecznionej w 1962 r. utrzymywały się w zasadzie na poziomie roku 1961 (wskaźnik 100,1). Biorąc zaś pod uwagę wzrost płac realnych w roku 1961, przeciętne roczne tempo wzrostu w bieżącej 5-latce wynosi 1,3,

czyli nieco niżej niż w gospodarce chłopskiej. Ten nieco niższy wskaźnik wzrostu realnych płac w gospodarce uspołecznionej w stosunku do wzrostu dochodów realnych ludności chłopskiej nie oznacza bynajmniej i nie może być interpretowany jako szybsze tempo wzrostu stopy życiowej ludności chłopskiej. Wskaźnik zmian dochodów realnych ludności chłopskiej odnosi się bowiem do globalnej wielkości, nie uwzględniając — ze względu na brak danych liczbowych — wielkości przypadające na zatrudnionego bądź na głowę ludności chłopskiej. Jeśli z dużym uproszczeniem przyjąć, że liczba ludności chłopskiej w ciągu 1961 i 1962 r. nie uległa istotniejszej zmianie — co oznacza, że przyrost naturalny zrównoważył migrację do pozarolniczych działów gospodarki narodowej — to wskaźnik wzrostu dochodów realnych ludności chłopskiej można uznać za miernik zmian dochodów realnych przypadających na 1 mieszkańca tej grupy ludności. Jeśli zaś przyjąć wskaźnik zmian w płacach realnych w gospodarce uspołecznionej również na 1 mieszkańca, to wskaźnik ten jest znacznie wyższy niż na 1 zatrudnionego, gdyż wynosi w 1962 roku 101,6% poziomu roku poprzedniego. Wynika stąd, że przy niezmienionych w zasadzie płacach realnych na zatrudnionego wzrosła poważnie liczba zatrudnionych, a zatem wzrósł także globalny fundusz płac ludności miejskiej.

Spadek dochodów konsumpcyjnych ludności chłopskiej spowodował stosunkowo silniejszy spadek w zakresie konsumpcji naturalnej (spadek o 1,2% w odniesieniu do roku poprzedniego), niż w wydatkach pieniężnych na spożycie (spadek ok. 1%), które z reguły obejmują głównie towary nieżywnościowe.

Do różnic w sile zmian w obu tych częściach funduszu spożycia nie należy przywiązywać zbytniej wagi, gdyż mieszczą się one w granicach błędu dokonanego szacunku dochodów realnych. Niemniej nawet spadek o zbliżonej sile obu części funduszu spożycia wymaga wyjaśnienia, gdyż pozornie pozostaje on w sprzeczności z uprzednio użytym stwierdzeniem o wyższej elastyczności dochodowej nieżywnościowej części funduszu spożycia niż części żywnościowej, w związku z czym przy spadku dochodów w pierwszej kolejności ogranicza się wydatki nieżywnościowe. Otóż zjawisko wyższej elastyczności dochodowej nieżywnościowej części funduszu spożycia jest prawidłowością występującą powszechnie i stwierdzoną również empirycznie w budżetach domowych ludności chłopskiej[1]. Przede wszystkim, o względnym (w stosunku do części spożycia pochodzącej z zakupów) spadku naturalnej części spożycia zdecydowało silne ograniczenie spożycia warzyw i owoców wskutek wyjątkowo niskiej produkcji w 1962 r. (tab. 96). Ponadto specyfiką roku 1962 w tym zakresie jest przypuszczalnie fakt — brak na razie danych liczbowych o strukturze wydatków ludności chłopskiej na spożycie nie pozwala faktu tego udokumentować — względnego wzrostu wydatków pieniężnych na niektóre artykuły żywnościowe pierwszej potrzeby, jak chleb, mąkę, kaszę.

Można bowiem sądzić, że szczególnie napięty bilans paszowy w gospodarstwach chłopskich w roku 1962, zwłaszcza po zbiorach, wpłynął

[1] Por. H. Chojnacka: Konsumpcja żywności w rodzinach rolniczych. PWN, Warszawa 1963, s. 74 i następne; A. Woś: Elastyczność popytu na wsi. PWE, Warszawa, 1962, s. 53 i następne.

Tabela 96

Spożycie naturalne warzyw i owoców w gospodarce chłopskiej w latach 1960—1962

Wyszczególnienie	1960		1961		1962	
	ilość tys. ton	wartość[a] mln zł	ilość tys. ton	wartość[a] mln zł	ilość tys. ton	wartość[a] mln zł
Warzywa	1224,6	1812,7	1223,0	1756,1	1088,7	1372,8
Wskaźnik łańcuchowy	X	X	99,9	96,9	89,0	78,2
Owoce	350,4	1431,9	172,6	777,2	66,7	356,1
Wskaźnik łańcuchowy	X	X	49,3	54,3	38,6	45,8

[a] Wg cen 1961 r.

na ograniczenie spożycia przetworów zbożowych z samozaopatrzenia, zaspokajając popyt ze źródeł rynkowych, w formie zakupów. Sprzyjała tego rodzaju substytucji korzystna ku temu relacja cen zboże : chleb, zboże : mąka, gdyż ceny zbóż na wolnym rynku silnie wzrosły przy stałym niezmienionym poziomie cen detalicznych chleba i mąki. O skierowaniu zapotrzebowania na przetwory zbożowe z samozaopatrzenia na formę zakupów rynkowych świadczyć może spadek globalnego spożycia naturalnego 4 zbóż z 2648,4 w 1961 r. do 2600,2 tys. ton w roku 1962, podczas gdy w całym okresie poprzednim globalna wielkość naturalnego spożycia 4 zbóż — mimo wzrostowego trendu w dochodach — miała tendencję rosnącą. Tendencja taka jest logicznym następstwem faktu, że dochodowa elastyczność popytu na przetwory zbożowe łącznie wśród ludności rolniczej waha się obecnie w granicach 0,4—0,3, co oznacza, że przeciętny wzrost dochodu o 10% powoduje wzrost popytu na przetwory zbożowe o 3—4%[1]. Dlatego też wolno sądzić, że dość znaczny absolutny spadek spożycia naturalnego 4 zbóż w roku 1962 został zrekompensowany dokupnem pieczywa i mąki.

Ogólnie można wydaje się stwierdzić, że spadek dochodów realnych w gospodarce chłopskiej w roku 1962 odbił się w nieznacznym stopniu na nieżywnościowej części funduszu spożycia, natomiast część żywnościowa utrzymała się na poziomie roku 1961, z wyjątkiem warzyw i owoców.

Inwestycje. Ogólne nakłady na inwestycje w roku 1962 uległy zmniejszeniu z 4101 mln zł w 1961 r. do 3885 mln zł w roku 1962. Szczególnie silny spadek w zakresie inwestycji, w tym również produkcyjnych, w roku 1962 świadczy — naszym zdaniem — o pewnym załamaniu korzystnego dotychczas trendu inwestycyjnego w gospodarce chłopskiej. W latach 1956—1960 przeciętny roczny przyrost w zakresie inwestycji brutto przeznaczonych na produkcję wynosił ok. 20%. Wprawdzie tak wysoki wskaźnik wynikał w głównej mierze z wysokiego przyrostu inwestycji w pierwszych latach ubiegłej 5-latki, co było zrozumiałą reakcją na niski bardzo poziom wydatków inwestycyjnych u progu tej 5-latki. Niemniej przeciętne roczne tempo wzrostu nakładów na inwestycje w pierwszych dwóch latach bieżącej 5-latki wynoszące 4,5% oraz analogiczny wskaźnik dla nakładów ogółem na inwestycje

[1] Por. H. Chojnacka, op. cit., s. 113 i następne.

wynoszący 2%, przy jednoczesnym absolutnym spadku funduszu inwestycyjnego z 7051 mln zł w roku 1961 do 6757 mln zł w roku 1962, stanowią dostateczny sygnał pewnego załamania się trendu inwestycyjnego. Potwierdzeniem tego jest fakt, że wydatki pieniężne na środki obrotowe — tempo wzrostu środków obrotowych jest na ogół współzmienne w czasie z tempem wzrostu inwestycji chłopskich — wykazują w ostatnich latach również stosunkowo słaby wzrost. Wprawdzie systematycznie wzrasta zakup nawozów sztucznych, nasion kwalifikowanych, środków ochrony roślin, jednakże jednocześnie ulega obniżeniu zakup pasz pochodzenia przemysłowego, jak również stosunkowo słabe są przyrosty pogłowia zwierząt gospodarskich. Są nadto podstawy do obaw, że w zakresie inwestycji mogą wystąpić pewne dalsze zahamowania w roku 1963. Wiadomo bowiem, że inwestycje produkcyjne reagują z pewnym opóźnieniem na spadek dochodów, zwłaszcza przychodów pieniężnych. Zważywszy zaś, że spadek przychodów pieniężnych z chłopskiej produkcji towarowej nastąpił w głównej mierze dopiero w drugim półroczu 1962 r., a w pierwszym półroczu 1963 r. spadek ten został pogłębiony, obawy te wydają się dość poważne.

Tabela 97

Wydatki pieniężne na niektóre środki obrotowe w gospodarce chłopskiej
w mln zł

Wyszczególnienie	1961	1962	1960
Nawozy sztuczne	3148	3575	3836
wskaźnik łańcuchowy	X	113,5	107,3
Nasiona	1316	1548	1740
wskaźnik łańcuchowy	X	117,6	112,4
Pasze pochodzenia przemysłowego	3181	3001	2630
wskaźnik łańcuchowy	X	94,0	87,6
Remonty bieżące	3876	4110	4495
wskaźnik łańcuchowy	X	106,0	109,3

Oceniając spadek wydatków na inwestycje w roku 1962 należy wydaje się mieć na uwadze fakt, że przyczyny tego zjawiska nie ograniczają się tylko, a może i nie przede wszystkim, do związku ze spadkiem przychodów pieniężnych w gospodarce chłopskiej. Są podstawy by sądzić, że spadek ten nastąpił w wyniku ograniczenia zaopatrzenia wsi w podstawowe materiały inwestycyjne, zwłaszcza w zakresie materiałów budowlanych i maszyn rolniczych[1]. Wprawdzie nominalne wydatki pieniężne na materiału budowlane utrzymały się w roku 1962 w granicach sumy ubiegłorocznej, jednakże fizyczne rozmiary były poważnie mniejsze zważywszy na wzrost cen materiałów budowlanych jaki nastąpił w roku 1962. Wydatki na materiały budowlane (w cenach 1961 r.) w roku 1962 były mniejsze o ok. 250 mln zł w stosunku do roku

[1] Gros wydatków inwestycyjnych (około 90%) stanowi zakup maszyn i narzędzi rolniczych oraz zakup materiałów budowlanych i opłata budowlanej robocizny fachowej.

ubiegłego. Również w zakresie zakupu maszyn rolniczych wystąpił spadek o ok. 150 mln zł.

Wydatki pieniężne rolników na zakup maszyn i narzędzi rolniczych w ostatnich trzech latach kształtowały się następująco:

	1960	1961	1962
Wydatki w mln zł	2064	2398	2250
Wskaźnik dynamiki o stałej podstawie (1960 r. = 100)	100,0	116,2	109,0
Wskaźnik dynamiki o ruchomej podstawie (rok poprzedni = 100)	—	116,2	93,8

Jak wynika z powyższych danych, w roku 1962 dał się zaobserwować pewien spadek wydatków na zakup maszyn i narzędzi rolniczych w porównaniu z rokiem 1961, ale w stosunku do roku 1960 wydatki na ten cel wzrosły o 9%.

Tabela 98

Sprzedaż indywidualnie rolnikom ważniejszych maszyn i narzędzi rolniczych w szt. w latach 1960—1962

Wyszczególnienie	Sprzedaż			Remanent w „CRS" na:		
	1960	1961	1962	31. XII. 1960	31. XII. 1961	31. XII. 1962
Silniki spalinowe	8 043	2 726	2 516	751	1 045	8 513
Silniki elektryczne	24 149	33 947	32 513	10 356	11 519	13 882
Kosiarki konne	22 777	22 566	21 953	2 385	1 418	2 853
Snopowiązałki konne	3 130	2 773	2 365	777	153	673
Kopaczki konne	23 946	27 518	29 106	2 781	1 811	2 311
Siewniki zbożowe konne	13 411	18 834	21 193	3 939	3 005	6 415
Pługi konne	63 561	77 615	71 830	80 361	48 380	54 528
Brony upr. i posiewne	44 602	63 820	55 366	105 764	71 933	53 842
Kultywatory konne	8 585	12 132	12 681	15 258	11 340	7 779
Pielniki	10 763	15 547	8 953	7 007	3 219	2 477
Grabie konne	7 770	10 548	9 827	4 507	3 921	3 972
Żniwiarki	11 235	6 442	7 084	1 725	2 765	5 441

Dane zawarte w tabeli 98 wykazują, że pomimo stosunkowo trudnej sytuacji dochodowej w 1962 r. popyt na niektóre maszyny był bardzo duży. Dotyczy to szczególnie takich maszyn konnych, jak siewniki zbożowe, kopaczki, kosiarki, snopowiązałki oraz silniki spalinowe. W roku 1962 chłopi zakupili znacznie więcej kopaczek i siewników niż w roku 1961 i 1960. W porównaniu z rokiem 1961 sprzedaż siewników zbożowych była o 12,5% wyższa, a w stosunku do 1960 roku o 55,8% wyższa. Sprzedaż pozostałych maszyn kształtowała się na poziomie roku 1961 i chociaż popyt był bardzo duży, zakupy były limitowane ograniczoną ilością dostaw tych maszyn na rynek wiejski. Ocenę tę potwierdza stosunkowo niski stan remanentów w tych właśnie maszynach.

Odwrotne natomiast zjawisko można zaobserwować z szeregiem narzędzi rolniczych, a mianowicie pługami, bronami, kultywatorami i pielnikami. Nasycenie rynku wiejskiego tymi narzędziami jest dość duże, wyrazem czego jest z kolei wysoki stan remanentów. W niektórych maszynach i narzędziach rolniczych stan remanentów osiągnął poziom całorocznej sprzedaży tych rodzajów narzędzi. Oznacza to, że nagromadzone zapasy pozwalają w zasadzie na całoroczną sprzedaż rolnikom szeregu narzędzi, bez dodatkowego zaopatrzenia.

O zmniejszeniu popytu na szereg maszyn i narzędzi konnych świadczy również fakt, że od kilku lat ma miejsce stagnacja w zakupach pługów konnych, bron, kultywatorów, pielników, grabi itp. z wyraźną tendencją spadkową w roku 1962.

W oparciu o przytoczone liczby można sądzić, że gdyby rynek wiejski był zaopatrzony w asortyment maszyn odpowiedni do popytu, to wydatki pieniężne na indywidualny zakup maszyn i narzędzi rolniczych mogłyby być wyższe niż w roku 1961.

Z powyższych obserwacji wynika, że w ostatnich latach mają miejsce dość istotne zmiany strukturalne w popycie na narzędzia i maszyny rolnicze. Przyczyny zmian w popycie na narzędzia i maszyny rolnicze pozostają w bezpośrednim związku z działaniem FRR i koncentracją zaopatrzenia wsi w maszyny w kółkach rolniczych.

W roku 1962 około $^1/_3$ wartości nabywanych maszyn i narzędzi rolniczych dla gospodarstw chłopskich finansowane było z FRR, natomiast $^2/_3$ ze środków własnych rolników.

Wydatki inwestycyjne z FRR na mechanizację, w tym głównie na ciągniki i maszyny towarzyszące, w ostatnich 3 latach systematycznie wzrastały:

	1960	1961	1962
Mln zł	960	1200	1250

Można sądzić, że wzrastający park traktorowy i maszynowy będący w dyspozycji kółek rolniczych zaczyna już odpowiednio wpływać i zmieniać strukturę popytu poszczególnych maszyn i narzędzi rolniczych zakupywanych indywidualnie przez chłopów. Nasuwa się tu refleksja o braku synchronizacji tych dwu nakładających się tendencji w zakresie kierowania przez politykę gospodarczą mechanizacją gospodarki chłopskiej. Wydaje się, że zarówno organizacje handlowe, jak i przemysł produkujący maszyny i narzędzia rolnicze niedostatecznie jest zorientowany i przygotowany do właściwego zaopatrzenia rynku wiejskiego w maszyny i narzędzia rolnicze w ramach indywidualnych zakupów obecnie i w najbliższej przyszłości. Należy ponadto zauważyć, że obecny poziom wydatków pieniężnych rolników na zakup maszyn i narzędzi rolniczych oscyluje w granicach poziomu wartości rocznej amortyzacji (w poszczególnych rodzajach maszyn i narzędzi różnie to się układa), wobec czego wydatki pieniężne chłopów na zakup maszyn i narzędzi rolniczych utrzymują się na poziomie inwestycji odtworzeniowych, akumulacja zaś na odcinku mechanizacji odbywa się w istocie jedynie przez Fundusz Rozwoju Rolnictwa.

Drugim podstawowym kierunkiem inwestycyjnym jest budownictwo. Wydatki pieniężne chłopów na ten cel kształtowały się następująco:

	1960	1961	1962
Wydatki pieniężne w mln zł	3930	4080	4030
Wskaźnik dynamiki o stałej podstawie	100,0	103,8	102,5
Wskaźnik dynamiki o ruchomej podstawie	X	103,8	98,8

Jak wynika z powyższych danych, w ciągu ostatnich trzech lat wydatki pieniężne na zakup materiałów budowlanych i opłatę fachowej robocizny budowlanej utrzymywały się w zasadzie na tym samym poziomie. Biorąc jednak pod uwagę podwyżkę drewna, drutu, siatki itp. w roku 1962 realny zakup materiałów budowlanych był znacznie niższy w porównaniu z poprzednimi latami. Spadły również wydatki na robociznę fachową o przeszło 50 mln zł. Taki stan rzeczy potwierdza pewna stagnacja ruchu budowlanego w gospodarstwach chłopskich, która występuje już od kilku ostatnich lat.

Z dokonanych przez Instytut Organizacji i Mechanizacji Budownictwa badań reprezentacyjnych oraz opracowań PZU i GUS wynika, że wydatki pieniężne na zakup materiałów budowlanych i opłatę robocizny fachowej stanowią około 60% pełnej wartości chłopskiej robocizny, materiałów pochodzenia miejscowego oraz własnego transportu. Od kilku lat stosunek ten nie ulega istotniejszym zmianom, a wyeliminowanie ruchu cen na materiały budowlane powoduje, że proporcje te mają charakter stały. Można więc sądzić, że wraz ze wzrostem wydatków pieniężnych na zakup materiałów budowlanych, w takim samym stopniu wzrasta udział zarówno robocizny własnej, jak i materiałów miejscowych. Wkład własny w chłopskie inwestycje budowlane odbywa się głównie w drodze wykorzystania marginalnej siły roboczej. Obecny poziom chłopskich inwestycji budowlanych jest różnie oceniany. Jedni twierdzą, że w skali krajowej występuje jeszcze proces dekapitalizacji, inni natomiast uważają, że już ma miejsce proces reprodukcji rozszerzonej. Wszyscy natomiast są zgodni w ocenie, że obecne rozmiary chłopskich inwestycji budowlanych w stosunku do potrzeb w tym zakresie są daleko niewystarczające.

Na poziom i tempo budowlanych procesów inwestycyjnych w gospodarstwach chłopskich ma niewątpliwie wpływ cała gama różnorodnych czynników.

W niniejszej ocenie uwzględniamy trzy czynniki — naszym zdaniem — podstawowe, mianowicie:

a) zaopatrzenie rynku wiejskiego w materiały budowlane,
b) bieżącą sytuację dochodową gospodarstw chłopskich,
c) kredyty inwestycyjne udzielone przez państwo.

Nie przypadkowo na pierwszym miejscu wymieniliśmy zaopatrzenie rynku wiejskiego w materiały budowlane. Uważamy bowiem, że czynnik ten w powiązaniu z polityką kredytową stanowi główne ogniwo decydujące o rozmiarach i dynamice budownictwa chłopskiego. Aczkolwiek bieżąca sytuacja dochodowa jest również ważnym czynnikiem dla procesów inwestycyjnych, niemniej odpowiednio elastyczna polityka kredytowa państwa może w decydującej mierze regulować pro-

cesy inwestycyjne. Należy nadmienić, że wydatki pieniężne na zakup materiałów budowlanych łącznie z opłatą robocizny fachowej stanowią około 5% uzyskiwanych dochodów z produkcji rolnej i 6% przychodów pieniężnych z produkcji towarowej, natomiast udział kredytów państwowych waha się w granicach 10—12% ogólnych przychodów pieniężnych w gospodarce chłopskiej.

Rolnicy są na ogół zainteresowani w rozwoju inwestycji budowlanych, potwierdził to zresztą rok 1962. Pomimo niezbyt pomyślnej sytuacji dochodowej oraz podwyżki cen na niektóre materiały budowlane, popyt na podstawowe materiały budowlane był nadal duży. W roku 1962 dostawy szeregu podstawowych materiałów budowlanych były niższe niż w roku 1961, natomiast sprzedaż utrzymywała się na tym samym poziomie, kosztem poważnego zmniejszenia się remanentów.

Tabela 99

Dostawy materiałów budowlanych ze źródeł scentralizowanych, zapasy i sprzedaż w latach 1960—1962

(wg źródeł CRS)

Wyszczególnienie	Jedn. miary	1960	1961	1962	1961/1960	1962/1961
I. Dostawy:						
cement	tys. ton	1492,9	1654	1344	111	81
wapno palone	„ „	437,1	417	377	95	90
papa	mln m²	25,1	26,6	29,4	106	111
cegła	„ j.c.	633,4	826,1	822,5	130	100
dachówka	„ szt.	24,6	27,0	29,8	110	110
eternit	tys. m²	4409	4803	4984	109	104
szkło	„ „	4552	4612	5297	101	115
II. Zapasy na koniec roku:						
cement	tys. ton	163	244	44	150	18
wapno palone	„ „	44,1	42	45	95	107
papa	mln m²	2,9	3,4	5,2	117	153
cegła	„ j.c.	53,2	54,2	39,2	102	72
dachówka	„ szt.	8,2	8,8	8,2	107	93
eternit	tys. m²	1406	559	513	40	92
szkło	„ „	389	613	924	158	151
III. Sprzedaż						
cement	tys. ton	1392	1564	1584	112	101
wapno palone	„ „	427	413	377	97	91
papa	mln m²	26,3	27,7	27,8	105	100
cegła	„ j.c.	597,8	825,1	835,7	138	101
dachówka	„ szt.	23,3	26,6	30,4	114	114
eternit	tys. m²	3782	534,5	5077	141	95
szkło	„ „	4550	4692	4932	103	105

Można sądzić, że brak materiałów budowlanych na rynku w decydującym stopniu zahamował rozwój budownictwa w gospodarce chłopskiej, zarówno produkcyjnego, jak i mieszkaniowego.

W związku z dość rozpowszechnionym poglądem jakoby rozwijające się budownictwo wiejskie obejmowało w głównej mierze budownictwo mieszkaniowe, należy podkreślić, że odnotowany spadek w wydatkach na budownictwo jest większy w zakresie budownictwa mieszkaniowego niż produkcyjnego, w związku z czym nastąpiła dalsze zmniejszenie udziału wydatków na budownictwo mieszkaniowe w ogólnych wydatkach na budownictwo. Jeśli w roku 1960 udział ten wynosił 64%, w 1961 r. — 60,3%, to w roku 1962 — 59,6%.

Trzeba wskazać, że jednym z czynników hamujących wzrost inwestycji budowlanych jest poważny deficyt wyrobów hutniczych i drewna, który zresztą występuje w całej gospodarce narodowej. Te dwa rodzaje materiałów pogarszają sytuację w budownictwie wiejskim o tyle, że w dużej mierze nawzajem się one uzupełniają i tylko w nieznacznym stopniu mogą być zastąpione materiałami zastępczymi.

Tabela 100

Udzielone kredyty krótkoterminowe i inwestycyjne na 1 gospodarstwo indywidualne w latach 1960—1962 w zł

Województwa	Udzielone kredyty krótkoterminowe			Udzielone kredyty inwestycyjne		
	1960	1961	1962	1960	1961	1962
Polska	1 590	1 581	1 551	637	587	598
Warszawa	1 538	1 508	1 590	437	396	478
Bydgoszcz	4 678	4 640	4 540	1 066	995	1 137
Poznań	2 691	2 598	2 467	728	684	733
Łódź	1 126	1 168	1 284	497	502	551
Kielce	891	910	914	653	557	459
Lublin	1 731	1 684	1 587	786	740	779
Białystok	1 109	1 134	1 322	731	754	725
Olsztyn	1 473	1 497	1 506	1 032	829	759
Gdańsk	2 818	2 836	2 836	1 105	979	854
Koszalin	1 798	1 953	2 291	820	786	774
Szczecin	2 939	2 973	3 027	790	761	758
Zielona Góra	1 472	1 465	1 368	761	650	651
Wrocław	1 952	2 411	2 414	569	507	515
Opole	2 184	2 085	2 017	754	699	626
Katowice	466	477	312	274	210	226
Kraków	700	754	584	444	383	370
Rzeszów	802	760	663	589	597	599

Rozwój elementów prefabrykowanych dla budownictwa wiejskiego jest w dalszym ciągu niezadowalający zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym i nie jest w stanie w poważniejszym stopniu wyeliminować z budownictwa wiejskiego dużego zapotrzebowania na wyroby hutnicze i drewno. Dlatego też postęp techniczny, w porównaniu do budownictwa miejskiego wkracza tu bardzo powoli.

Kredyty. Jak już wyżej wspomniano, poważną rolę w kształtowaniu procesów inwestycyjnych w gospodarstwach chłopskich odgrywa wielkość kredytów inwestycyjnych. W roku 1962 łączna kwota różnego rodzaju kredytów otrzymanych w gospodarce chłopskiej wynosiła przeszło 10 mln zł, co stanowiło ok. 12% ogólnych przychodów pieniężnych. Dominującą część tej kwoty stanowią kredyty krótkoterminowe (5 559 mln zł), na kredyty inwestycyjne przypada 2 142 mln zł (pozostałą kwotę stanowią kredyty udzielane przez SOP). Przeciętna kwota kredytów inwestycyjnych i krótkoterminowych przypadająca na 1 statystyczne gospodarstwo wynosi przeszło 2 000 zł, w tym kredyty krótkoterminowe wynoszą 1 550 zł. Zróżnicowanie rejonowe oraz — jak można przypuszczać — między grupami gospodarstw jest znaczne. Kwoty ekstremalne w przekroju wojewódzkim wynoszą: 5 677 zł (woj. bydgoskie), 538 zł (woj. katowickie) (tab. 100).

Jaką rolę spełniły kredyty państwowe w sytuacji finansowej gospodarki chłopskiej w roku 1962? Rozmiary kredytów państwowych dla gospodarki chłopskiej uległy w 1962 r. zmniejszeniu, a jest to przy tym dalsze, po 1961 r., obniżenie sum kredytowych. O ile w pierwszych latach nowej polityki rolnej kredyty państwowe wykazywały dużą dynamikę, o tyle w ostatnich dwóch latach ta wzrostowa tendencja wykazuje pewne zahamowanie, zarówno w kredytach inwestycyjnych jak i krótkoterminowych (tab. 101).

Tabela 101

Kredyty inwestycyjne i krótkoterminowe w latach 1960—1962, w mln zł

Wyszczególnienie	1960	1961	1962
Kredyty inwestycyjne			
otrzymane	2 285	2 105	2 142
saldo	884	558	533
Kredyty krótkoterminowe			
otrzymane	5 708	5 665	5 559
saldo	355	63	—50

Zwraca tu uwagę fakt, że jednocześnie następował w ostatnich latach szybki spadek salda kredytowego, co wskazuje, że spłaty następowały terminowo i wyprzedzały, w tempie, wypłaty. Można, wydaje się, poczytywać zmniejszające się saldo kredytowe, a w kredytach krótkoterminowych ujemny jego stan w 1962 r., za fakt dużej chłonności popytu na kredyty, również krótkoterminowe, który jest niezaspokojony. Szczególnie słabnącą rolę kredytu ujawnia saldo kredytowe przypadające na gospodarstwo w przekroju wojewódzkim.

Z zestawienia w tabeli 102 wynika, że w zakresie kredytów krótkoterminowych w roku 1962 w znacznej części województw saldo kredytowe na przeciętne gospodarstwo nie było ujemne, a w pozostałej części kwota salda wahała się w granicach 17—150 zł na gospodarstwo. Nieco korzystniej kształtowały się kwoty salda kredytów inwestycyjnych, niemniej w większości województw, zwłaszcza północno-zachodnich i zachodnich, kwoty salda są niskie, a w niektórych nawet ujemne

(Olsztyn, Gdańsk, Koszalin). Szczególnie silną tendencję spadkową w ostatnich dwóch latach w zakresie kredytów inwestycyjnych wykazują województwa północne i zachodnie, w których spadek udzielonych kredytów waha się w granicach od 15 do 20% w stosunku do stanu w roku 1960. Natomiast w zakresie kredytów krótkoterminowych daje się zaobserwować odwrotna tendencja, tzn. kwota ich wzrasta w województwach północnych i zachodnich, spada zaś szczególnie w województwach wschodnich i południowych.

Tabela 102

Saldo kredytów krótkoterminowych i inwestycyjnych na 1 gospodarstwo w zł

Województwa	Saldo kredytów krótkoterminowych dla ludności chłopskiej			Saldo kredytów inwestycyjnych dla ludności chłopskiej		
	1960	1961	1962	1960	1961	1962
Polska	99	18	—14	246	156	149
Warszawa	116	—24	80	165	94	152
Bydgoszcz	281	38	— 8	472	290	425
Poznań	120	19	115	233	148	182
Łódź	55	18	80	189	155	179
Kielce	134	64	39	409	260	126
Lublin	99	10	—40	512	379	348
Białystok	163	3	102	344	288	207
Olsztyn	61	1	14	260	23	—52
Gdańsk	86	—61	—37	251	—23	— 4
Koszalin	96	49	154	—73	—92	— 7
Szczecin	154	66	—12	—281	—151	7
Zielona Góra	18	30	—83	108	—24	21
Wrocław	19	67	18	—48	—43	17
Opole	32	4	63	198	128	45
Katowice	45	4	114	76	0	24
Kraków	93	43	—92	284	81	52
Rzeszów	71	—14	—77	329	299	250

Obecny poziom udzielanych kredytów inwestycyjnych pokrywa około 30% wydatków pieniężnych rolników przeznaczonych na zakup inwestycyjnych materiałów budowlanych, maszyn i narzędzi rolniczych oraz opłatę budowlanej robocizny fachowej. Kredyty inwestycyjne udzielane są również na zakup inwentarza żywego, gros jednak (około 70%) przeznaczane jest na budownictwo chłopskie. Tak więc każda złotówka udzielonego kredytu inwestycyjnego na budownictwo wiąże prawie 3 złotówki własnych zasobów pieniężnych oraz ponad dwie w postaci robocizny własnej i materiałów miejscowych.

Oceniając rolę kredytów państwowych w gospodarce chłopskiej można stwierdzić osłabienie roli kredytów zarówno inwestycyjnych, jak i obrotowych w ostatnich latach, zwłaszcza zaś w niekorzystnej sytuacji finansowej roku 1962.

Biorąc pod uwagę z jednej strony, korzystną tendencję wzrostową procesów inwestycyjnych, na tle wzrostu całkowitych dochodów i do-

chodów konsumpcyjnych, w całym dotychczasowym okresie nowej polityki rolnej oraz z drugiej, pewne załamanie tego trendu i ewentualny ujemny wpływ — powstałej w roku gospodarczym 1962/63 sytuacji ekonomicznej w gospodarce chłopskiej — na dalszy przebieg procesów inwestycyjnych w bieżącej 5-latce, wydaje się konieczne podjęcie szeregu środków przeciwdziałających stąd wynikającym skutkom. Przede wszystkim istotną rolę do spełnienia mają w tej sytuacji kredyty zarówno inwestycyjne jak i obrotowe, z tym jednak, co zasługuje na szczególne podkreślenie, kredyty które będą miały odpowiednie do potrzeb pokrycie masy towarowej w zakresie inwestycji oraz wydatków na bieżącą produkcję.

* *
*

W reasumpcji całości rozważań z zakresu sytuacji dochodowej w gospodarce chłopskiej nasuwa się kilka wniosków pozostających nie bez znaczenia dla bieżącej polityki gospodarczej w odniesieniu do rolnictwa.

Spadek dochodów realnych z produkcji rolniczej w roku 1962 nastąpił w głównej mierze wskutek spadku produkcji roślinnej. Spadek dochodów realnych w gospodarce chłopskiej był — stosunkowo do silnego spadku produkcji rolniczej — nieduży. Tłumaczy się to przede wszystkim tym, że wpływ produkcji rolniczej na dochody działa z pewnym opóźnieniem. Następnie, w konkretnej sytuacji roku 1962, ujemny wpływ spadku produkcji rolniczej na dochody tego roku został w poważnym stopniu złagodzony przez istniejące w gospodarstwach chłopskich zapasy produktów roślinnych nagromadzone dzięki wyjątkowo korzystnej sytuacji produkcyjnej w dwóch poprzednich latach. Wyrazem tego był utrzymany poziom produkcji zwierzęcej, który określany jest przez poziom produkcji pasz roku poprzedniego. Z tego też względu istnieją podstawy do obaw, że poziom produkcji zwierzęcej w roku 1963, określony z kolei przez bardzo niekorzystną sytuację paszową ze zbiorów 1962 r., ulegnie spadkowi, co — z uwagi zarówno na stosunkowo wysoką towarowość produktów zwierzęcych, jak i ich rolę w konsumpcji ludności — może mieć istotny wpływ na kształtowanie się dochodowości ludności chłopskiej w 1963 r.

Spadek dochodów znalazł swoje odbicie w pewnym spadku dochodów konsumpcyjnych oraz w przebiegu procesów inwestycyjnych w gospodarce chłopskiej. Skutki sytuacji ekonomicznej ujawniły się szczególnie w nakładach na inwestycje, które na tle bardzo korzystnego rosnącego dotychczas trendu inwestycyjnego w gospodarce chłopskiej uległy załamaniu. Złożył się na to jednakże nie tyle spadek dochodów realnych, ile ograniczona bądź niewłaściwa asortymentowa podaż materiałów inwestycyjnych.

W świetle powyższego, uwzględniając ponadto wzrost świadczeń finansowych w roku 1962 przy pewnej stagnacji w zakresie pomocy kredytowej państwa, nasuwa się nieodparcie wniosek o konieczności wzmożenia pomocy kredytowej państwa dla gospodarki chłopskiej z zabezpieczeniem odpowiedniej masy towarowej zarówno dla potrzeb produkcyjnych jak i konsumpcyjnych ludności rolniczej [1].

[1] W związku z ograniczeniem objętości niniejszego dodatku rozdział V pt. „Towary rolno-spożywcze w handlu zagranicznym" zamieszczony jest w numerze 5/63 „Zagadnień".